

ПАМ'ЯТІ М. А. ВАЛЯШКА

(до сторіччя з дня народження)

Нещодавно громадськість Харкова урочисто відзначила сторіччя з дня народження заслуженого діяча науки Української РСР, доктора фармацевтичних і хімічних наук, першого ректора Харківського фармацевтичного інституту Миколи Авксентійовича Валяшка.

М. А. Валяшко народився 20 березня 1871 р. в м. Куп'янську Харківської області.

Почавши свою діяльність аптечним учнем, потім аптекарським помічником, пізніше став на роботу до університетської аптеки, склав, екзамен на звання провізора і з 1895 р. почав працювати лаборантом-асистентом у фармацевтичній лабораторії Харківського університету.

У 1903 р. Микола Авксентійович захистив дисертацію на ступінь магістра фармації, а в 1906 р. склав екзамен на ступінь магістра хімії. Безперечно, що тривала робота в аптеках визначила один з основних напрямків його педагогічної та наукової діяльності в галузі фармації.

Протягом усього свого життя — аж шістдесят років — М. А. Валяшко віддавав усього себе готуванню кадрів: провізорів, хіміків, інженерів, а також розвитку фармацевтичної та органічної хімії і фармакогнозії.

У галузі педагогічної роботи слід відзначити реорганізацію викладання загальних хімічних дисциплін, організацію вперше курсу з дослідження лікарських препаратів, викладання фармацевтичної хімії та фармакогнозії, а також відкриття нової фармацевтичної лабораторії в Харківському університеті (1905—1910 рр.)-

У 1909 р. М. А. Валяшка обирають професором фармації й фармакогнозії Харківського університету. З 1919 р., після захисту дисертації на ступінь доктора хімії, він також завідує кафедрою органічної хімії Харківського хіміко-технологічного інституту, нині Харківського полтехнічного інституту ім. В. І. Леніна.

Микола Авксентійович перший порушив питання про потребу вищої фармацевтичної освіти. Внаслідок його наполегливої діяльності в 1921 р. створено Харківський фармацевтичний інститут, першим ректором якого його й було призначено.

У 1924 р. на клопотання М. А. Валяшка Головнаука затвердила науково-дослідну лабораторію при об'єднаній кафедрі фармацевтичної хімії та фармакогнозії, якою він завідував увесь час до 1937 р. До кінця свого життя (1955 р.) Микола Авксентійович був пов'язаний з науковою і консультативною роботою в Харківському фармацевтичному інституті.

Наукова діяльність цього визначного вченого була спрямована переважно на вивчення двох проблем—хімії речовин лікарського значення і будови молекул за даними спектрів поглинання в ультрафіолетовій області.

Першою друкованою працею Миколи Авксентійовича є дослідження «Про глюкозид адонідин», якою і розпочато групу робіт фітохімічного характеру разом з учнями (М. П. Красовським, П. К. Вирупом, Ю. Г. Борисюком, Г. П. Півненком, Т. В. Марченко, Є. Г. Бердичевським, Л. С. Казарновським, З. О. Непомняцею, М. М. Литвиненко та ін.), вивчено цілий ряд сполук і одержано цінні лікарські препарати..

Фітохімічні роботи мали велике практичне значення, вони сприяли розширенню сировинної бази для виробництва лікарських речовин на Україні.

Уже в перших працях Миколи Авксентійовича виявляється його підвищений інтерес до глибокого розуміння механізму хімічних реакцій і зв'язку його з будовою реагуючих речовин. У цей період він висловлює вельми революційні думки, що насправді стан молекули органічної сполуки не є незмінною структурою відповідно до її формули, а динамічно й безперервно змінюється.

Під час свого закордонного відрядження (1908—1909 рр.) Микола Авксентійович працював у лабораторії професора Ганча, який на той час розпочав свої спект로그рафічні дослідження. З самого початку цей метод обіцяв великі можливості і саме в тому напрямку, який особливо цікавив вченого. За короткий час він досконало опанував методику і повернувшись на Батьківщину (1910 р.), з притаманною йому енергією та наполегливістю організував спект로그рафічну лабораторію.

Бувши піонером цього напрямку у нас в Союзі, М. А. Валяшко незабаром став загально визнаним авторитетом у цій галузі, а самий метод дедалі поширювався, і його почали чимраз частіше використовувати в інших галузях дослідження.

Микола Авксентійович і його учні (М. В. Болтина, Г. М. Дружинін, В. І. Близнюков, М. І. Щербак, Ю. С. Розум, В. Ф. Лаврушин, А. Ю. Луцький, І. Т. Дешко, Ф. Ф. Чешко, Н. М. Валяшко, Н. М. Ромазанович та ін.) вивчили спектри поглинання моно-, ди- і тризаміщених бензолу, піразолу, піразолону та інших сполук, при цьому всі визначення спектрів провадили, як правило, у різноманітних розчинниках і в присутності різних реагентів.

Саме Микола Авксентійович перший, вивчаючи спектри, став застосовувати різного роду впливи на молекулу з метою встановлення її тонкої структури. За детальністю й точністю ці роботи стали класичним зразком. Одержані результати являють величезну цінність і їх включено до довідкових видань.

Аналіз нагромаджених даних дозволив М. А. Валяшкові встановити загально визнані тепер закономірності для спектрів поглинання ароматичних і гетероциклічних сполук.

За розміром зміщення максимумів смуг була розрахована енергія водневого зв'язку, значення якої збіглося із значенням, знайденим іншими методами. Також розглянуто характер впливу утворення водневого зв'язку всередині молекули на положення максимумів смуг поглинання.

Користуючись виявленими закономірностями, М. А. Валяшко прийшов до ряду цікавих висновків про тонку будову молекул різних сполук.

Визначено, що метиленова група між двома бензольними кільцями зовсім не є, як звичайно гадали, ізолятором; спект로그рафічно доведено відсутність передбачуваних внутрішніх солей у *o*- та *n*-аміно- і диметиламінозаміщених бензолсульфонової і бензойної кислот та бетаїнової структури в їх ефірів.

Ряд робіт Микола Авксентійович присвятив дослідженню таутомерії. Спект로그рафічно встановлено наявність і характер таутомеризації у резорцину, фенілгідрозину, ацетаніліду та ін. Спект로그рафічна вивчення солеутворення у поліоксисполук привело до висновку про не рівноцінність різних гідроксилів.

Особливо багато уваги приділяв М. А. Валяшко вивченню зв'язку між будовою молекул і їх фізіологічною дією. Він був першим дослідником у цій галузі і висловив багато цінних думок і здогадок.

Дослідження спектрів поглинання дали змогу Миколі Авксентійовичу розглядати саме бензольне кільце як динамічну систему. При його

взаємодії з заміщаючими групами створюється нова динамічна система, яка походить від бензолу як головного центру руху і відрізняється від нього розвитком того чи іншого роду змін, що зумовлюють стан молекули. Ці погляди були конкретним доданням і дальшим розвитком відомих ідей О. М. Бутлерова та В. В. Марковнікова про взаємний вплив функціональних груп у молекулах, про хімічну сполуку не як про щось мертве, нерухоме, а як таку, що постійно перебуває в русі, що міститься в її найдрібніших частинках.

У 1898 р. Валяшко стає членом Російського фізико-хімічного товариства. Він бере активну участь в його діяльності як секретар, далі товариш голови і голова Харківського відділення (1930 р.).

Після перетворення Фізико-хімічного товариства на Всесоюзне хімічне товариство ім. Д. І. Менделєєва (1934 р.) Микола Авксентійович — беззмінний голова Харківського відділення і член президії оргбюро товариства.

Микола Авксентійович був головою оргкомітету щодо скликання VI Менделєєвського з'їзду. У 1941 р. його обрали почесним членом Всесоюзного хімічного товариства ім. Д. І. Менделєєва.

Видатний вчений постійно брав найактивнішу участь і в організаційному сприянні розвитку промисловості та науки в нашій країні.

З 1924 р. М. А. Валяшко — член комісії при Наркоматі охорони здоров'я з вивчення Державної фармакопеї і член Фармакопейного комітету в Москві, з 1926 р. — член Вченої медичної ради Наркомату охорони здоров'я УРСР, у 1925 до 1938 р. — відповідальний редактор «Українського хімічного журналу», у 1932 р. — член президії Комітету хімізації при Держплані.

Микола Авксентійович був палким патріотом нашої Батьківщини. У роки Великої Вітчизняної війни в Середній Азії, в місті Чирчику, він організував відділення Всесоюзного хімічного товариства ім. Д. І. Менделєєва, об'єднав хімічні кафедри і спрямував їх діяльність на допомогу оборонній промисловості. Під його керівництвом провадилися науково-дослідні роботи з використання місцевої сировини замість привізної дефіцитної, а також з раціоналізації технологічних процесів. Усе це сприяло піднесенню продуктивності й збільшенню потужності нашої Радянської Армії.

Микола Авксентійович високо цінував можливості, що їх відкривала йому — вихідцеві з народу — Велика Жовтнева соціалістична революція. За роки Радянської влади Валяшко підготував 26 докторів і кандидатів наук.

Твердість характеру, цілісність натури, чесність, велика працездатність, вимогливість до себе та інших поряд з теплим ставленням до людей викликали глибоку повагу до Миколи Авксентійовича і любов усіх, з ким йому доводилося зустрічатися й працювати.

За плідну діяльність Радянський уряд нагородив Миколу Авксентійовича орденами Леніна і Трудового Червоного Прапора, медаллю «За доблесну працю у Великій Вітчизняній війні 1941—1945 рр.». Уряд України надав йому почесне звання Заслуженого діяча науки.

Для всіх, хто знав його, Микола Авксентійович правитиме за приклад людини самовідданої праці, патріота нашої великої Вітчизни, людини, що віддала все своє життя служінню радянській науці, радянському народові.

Д. П. САЛО, І. Т. ДЕПЕШКО